

УДК 347.68:347.44(477)

DOI 10.33244/2617-4154.2.2019.39-45

О. М. Обривкіна,*к.пед.н., доцент,**Університет ДФС України***ORCID ID 0000-0002-8768-7778**

ОСОБЛИВОСТІ СПАДКОВОГО ДОГОВОРУ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена з'ясуванню сутності спадкового договору, визначенню проблемних аспектів стосовно цього договору, а також виокремленню шляхів удосконалення спадкового договору.

Ключові слова: *спадковий договір, спадкування, правочин.*

О. Н. Обрывкина. Особенности наследственного договора: правовой аспект

Статья посвящена выяснению сущности наследственного договора, определению проблемных аспектов по данному договору, а также определению путей совершенствования наследственного договора.

Ключевые слова: *наследственный договор, наследование, сделка.*

Метою цієї статті є безпосереднє з'ясування сутності спадкового договору в системі інститутів цивільного права, визначення проблемних аспектів стосовно цього договору та шляхи удосконалення спадкового договору.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення з огляду на удосконалення та стрімкий розвиток суспільних відносин встановлено раніше невідоме вітчизняному цивільному праву поняття «спадковий договір». Варто зазначити, що запровадження спадкового договору як нового інституту цивільного права є новацією у національному законодавстві і врегульовано з прийняттям Цивільного кодексу (далі – ЦК) України від 2003 року. Аналізуючи зарубіжний досвід, стверджуємо, що цей вид договору широко розповсюджений та детально регламентований у закордонному законодавстві. Так, Німецьке цивільне законодавство містить детальну регламентацію цього виду договору та широкі межі застосування, зокрема як окремий вид спадкування, натомість у Франції дозволяється виключне право укладання цього договору між подружжям.

Актуальність цієї теми обумовлюється значною кількістю питань, пов'язаних із безпосереднім укладенням спадкового договору, його змістом та виконанням, що зумовлюють удосконалення вітчизняного законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання стосовно правової характеристики спадкового договору досліджується достатньою кількістю як зарубіжних, так і вітчизняних науковців, серед яких доцільно виділити Ю. О. Заїку, О. О. Первомайського, В. М. Кучеренка, Є. О. Харитонова, С. Я. Фурса тощо. Проте варто зазначити, що, незважаючи на значну кількість наукових досліджень, питання стосовно спадкового договору потребує подальшого вивчення та дослідження.

Вклад основного матеріалу. Конституція України встановлює, що кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї

інтелектуальної, творчої діяльності [1]. Це конституційне право також регламентовано у ЦК України, згідно з яким передбачена можливість фізичної особи розпорядитися своїм майном на випадок смерті шляхом укладення спадкового договору [2].

Відповідно до ст. 1302 ЦК України «за спадковим договором одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) і в разі його смерті набуває право власності на майно відчужувача» [2]. Варто наголосити, що цей договір спрямований на встановлення зобов'язальних правовідносин.

З огляду на те, що за своїм значенням спадковий договір є одним з видів правочинів, тому на цей договір поширюються всі вимоги щодо чинності правочинів (стст. 203, 215 ЦК України).

Також варто зазначити, що спадковий договір є не заповітом, а самостійним видом договору, на нього не поширюються правила про обов'язкову частку в спадщині (ст. 1241 ЦК України), а тому неповнолітні або непрацездатні діти, непрацездатний подружжя або батьки відчужувача можуть лише оспорити положення спадкового договору і, зокрема, наявність у них права на обов'язкову частку виключно у судовому порядку.

На думку Р. А. Майданика, спадковий договір є однією з підстав виникнення прав і обов'язків осіб на майно померлого, що поєднує в собі елементи речового і зобов'язального правочину, внаслідок чого виникнення права власності на майно померлого може виникати після смерті відчужувача, але не раніше за виконання зобов'язання набувачем [3, с. 363].

Н. П. Шама стверджує, що «за спадковим договором одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати передбачені договором дії на користь іншої сторони (відчужувача) або визначеної ним особи, а після смерті відчужувача набуває право власності на його майно» [4, с. 223].

Постанова Пленуму Верховного Суду від 30.05.2008 № 7 «Про судову практику у справах про спадкування» встановлює, що перехід права від відчужувача до набувача на підставі спадкового договору не є окремим видом спадкування, а тому на відносини сторін не поширюються відповідні правила про спадкування, а також і право на обов'язкову частку [5].

В умовах сьогодення спадковий договір за своєю юридичною конструкцією залишається досить ризиковим, що зумовлено недосконалістю правової регламентації укладення цього договору, а також процедури розірвання та безумовного виконання.

Аналізуючи юридичну характеристику спадкового договору, варто зазначити, що це питання залишається досить дискусійним, оскільки єдності серед визначення цих категорій серед науковців немає.

Натомість, на думку О. С. Захарова, Р. А. Майданика, спадковий договір є одностороннім з огляду на те, що виконання договірних обов'язків повинен здійснювати набувач, у свою чергу, відчужувач не зобов'язується передати майно у власність, оскільки у момент його смерті перехід права власності відбудеться вже без його волі.

Водночас В. В. Васильченко, Ю. О. Заїка, Є. О. Рябоконт наголошують на тому, що спадковий договір характеризується двостороннім характером, що зумовлено тим, що права та обов'язки виникають у кожного з цих учасників, причому правам однієї сторони кореспондують обов'язки іншої, і навпаки.

На наше переконання, з огляду на закріплене законодавче визначення спадкового договору можливо виділити таку юридичну характеристику:

– двосторонній, оскільки права й обов'язки щодо договору покладаються на обидві сторони;

– як реальний, так і консенсуальний, оскільки за умовами спадкового договору набувач повинен виконати певні дії після смерті відчужувача, договір вважається реальним, оскільки вважатиметься укладеним з моменту передачі майна набувачеві, також якщо ж спадковим договором передбачається, що набувач повинен виконати дії (наприклад, щомісячно виділяти відчужувачеві певне грошове відшкодування) за життя відчужувача, права й обов'язки виникають у момент досягнення угоди – консенсуальний;

– оплатний, у набувача виникає обов'язок виконати певні дії замість отриманого майна. Спадковий договір передбачає, що відчужувач має право вимагати від набувача певного майнового надання;

– алеаторний (ризиковий), оскільки на момент його укладення обсяг прав і обов'язків точно невідомий: набувач не може передбачити ні суми витрат на виконання розпоряджень відчужувача, ні якою буде вартість майна на момент переходу до нього права власності. Крім того, взагалі невідомо, чи зможе набувач отримати майно у власність, оскільки він може померти раніше за відчужувача;

– пролонгований (довготривалий), оскільки цей договір укладається на строк не менший, ніж до моменту смерті відчужувача, або більший у разі вчинення дій на виконання особистого розпорядження після смерті відчужувача.

Варто зазначити, що характер зустрічного задоволення у спадковому договорі є однією з основних ознак, які дозволяють його відмежовувати від близьких до нього правових конструкцій. Цим він відрізняється передусім від заповіту, який за своєю сутністю є безоплатним правочином. На відміну від договору довічного утримання, в якому загальний обсяг належного відчужувачу зустрічного надання є не визначеним, оскільки зобов'язання з такого надання діє упродовж усього строку життя відчужувача; у спадковому договорі обсяг майнового або немайнового характеру, які має виконати набувач, повинен бути чітко визначений, оскільки з цим закон пов'язує питання про належне виконання або невиконання передбачених договором умов [6].

Також варто підкреслити, що спільними рисами між спадковим договором та договором довічного утримання є те, що ці договори спрямовані на передання майна у власність, натомість набувач зобов'язується виконати розпорядження відчужувача, зазначені у договорі. Суттєвою відмінністю є те, що за спадковим договором на набувача може бути покладено виконання будь-яких обов'язків майнового та немайнового характеру тоді як предмет договору довічного утримання є вужчим, що полягає у зобов'язанні набувача довічно забезпечувати відчужувача утриманням та/або доглядом. Вагомою відмінністю також виступає те, що у договорі довічного утримання набувач стає власником майна, що є предметом договору з моменту його укладення, за спадковим договором право власності до набувача переходить лише з моменту смерті відчужувача.

Відповідно до цивільного законодавства спадковий договір укладається у письмовій формі й підлягає нотаріальному посвідченню, а також державній реєстрації у Спадковому реєстрі в порядку, затвердженому Кабінетом Міністрів України. Цей договір підписується сторонами у присутності нотаріуса і підлягає нотаріальному посвідченню за місцем перебування основної частини спадкового майна. А тому у разі недодержання сторонами вимоги закону про нотаріальне посвідчення спадкового договору він визнається нікчемним [7].

Наголошуємо, що, відповідно до судової практики, відчужувачем та набувачем за спадковим договором може бути як повністю дієздатна особа, так і особи, зазначені у статтях 32, 36 ЦК України. Постанова Пленуму Верховного Суду від 30 травня 2008 року № 7 «Про судову практику у справах про спадкування» встановлює, що набувач за спадковим договором не відповідає за зобов'язаннями відчужувача [5]. А тому можливо зробити висновок, що набувачем за спадковим договором може бути як дієздатна особа, так і неповнолітня особа та обмежено дієздатна фізична особа.

Л. В. Красицька вважає, що у разі коли дитина є набувачем чи відчужувачем права власності на майно за спадковим договором, то під час укладання цього договору варто враховувати вимоги законодавства щодо обсягу цивільної дієздатності малолітньої та неповнолітньої особи і включати до змісту спадкового договору ті умови (права та обов'язки), які може виконати набувач-дитина, маючи на увазі, що набувач у спадковому договорі може бути зобов'язаний вчинити певну дію майнового або немайнового характеру до відкриття спадщини або після її відкриття [8, с. 105].

Відповідно до ч. 2 ст. 1307 ЦК України передбачено, що «заповіт, який відчужувач склав щодо майна, вказаного у спадковому договорі, є нікчемним», тому таким чином законодавець визначив долю права власності на майно [2].

З метою недопущення переходу майна, що є предметом спадкового договору, до третіх осіб нотаріус одночасно з посвідченням цього договору накладає на зазначене майно заборону відчуження та вносить відомості про нього до Єдиного державного реєстру заборон відчуження об'єктів нерухомого майна. Зняття заборони відбувається після смерті відчужувача на підставі свідоцтва про смерть. Заповіт, складений відчужувачем щодо майна, вказаного у спадковому договорі, є нікчемним незалежно від часу його складання.

У разі смерті відчужувача на підставі свідоцтва органу державної реєстрації актів цивільного стану про смерть нотаріус знімає заборону відчуження (підпункти 8.7, 8.8 п. 8 глави 2 розділу II наказу Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 р. № 296/5 «Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України») [9].

До того ж, на думку Ю. М. Козьякова та В. М. Марченко, уклавши спадковий договір, відчужувач втрачає лише право розпорядження майном унаслідок накладеної заборони відчуження, водночас продовжує володіти та користуватися ним, тобто експлуатувати відповідно до призначення, а також здобувати корисні властивості та доходи. Наприклад, можливо передати в найм чи оренду це майно [10, с. 220].

Оскільки спадковий договір пов'язаний з особами його учасників, то ст. 1308 ЦК України визначено право сторін звертатися до суду з метою дострокового розірвання договору. Розірвання спадкового договору можливе з ініціативи однієї зі сторін у судовому порядку. Так, спадковий договір може бути розірваний відчужувачем, якщо набувач не виконує належним чином покладених на нього обов'язків. Набувач же може вимагати розірвання договору в тому випадку, якщо належне виконання обов'язків за договором з його боку неможливе (наприклад, з причин погіршення стану здоров'я).

Відповідно до цього положення інші особи, у тому числі спадкоємці відчужувача, не можуть пред'являти вимоги про розірвання спадкового договору (абз. 5 п. 28 постанови Пленуму Верховного Суду від 30 травня 2008 р. № 7 «Про судову практику у справах про спадкування») [5].

Варто зазначити, що, відповідно до цивільного законодавства, не передбачено правових наслідків істотної зміни умов спадкового договору. На нашу думку, вагомим недоліком в

умовах сьогодення є відсутність законодавчого врегулювання відповідальності набувача за невиконання чи неналежне виконання спадкового договору. А тому, відповідно до цивільного законодавства, за життя відчужувач може розірвати в судовому порядку спадковий договір у разі невиконання набувачем його розпоряджень, тому для набувача наступають негативні наслідки за порушення умов договору.

Відповідно до ч. 3 ст. 1307 ЦК України встановлено, що «відчужувач має право призначити особу, яка буде здійснювати контроль за виконанням спадкового договору після його смерті. У разі відсутності такої особи контроль за виконанням спадкового договору здійснює нотаріус за місцем відкриття спадщини» [2].

З огляду на зазначене положення, варто наголосити на проблемних питаннях, що полягають у такому: на якого нотаріуса покладається цей контроль, чи має право інший нотаріус право здійснювати контроль за виконанням спадкового договору тощо. Тому на наше переконання, ці повноваження доцільно передбачити цивільним законодавством, а також встановлення санкції у разі невиконання цього договору набувачем.

Висновки. Отже, підсумовуючи все вищезазначене, можна зробити висновок, що спадковий договір за своїми ознаками є двостороннім, оплатним, консенсуальним, алеаторним, довготривалим, з ускладненим порядком зміни і розірвання. Варто наголосити, що спадковий договір є особливою формою вираження волі спадкодавця на випадок смерті. Звертаємо увагу, що за своєю правовою конструкцією спадковий договір подібний з договором довічного утримання, проте значні відмінності в правовій природі договору довічного утримання та спадкового договору в кінцевому підсумку призводять до істотної різниці в правовому регулюванні цих інститутів.

Наголошуємо, що вагомим недоліком правового регулювання спадкового договору в умовах сьогодення є контроль за виконанням цього договору, що зумовлено його особливостями. Звертаємо увагу, що особа, яка призначена відчужувачем, чи нотаріус не наділені правом обмежувати правомочності набувача – власника майна, яке було предметом спадкового договору. На нашу думку, варто на законодавчому рівні передбачити положення про те, що набувач повинен під час звернення до нотаріуса з метою зняття заборони відчуження після смерті відчужувача подати документи або інші докази на підтвердження виконання ним своїх обов'язків за договором, а нотаріус уповноважений вимагати такі докази від набувача. Також уваги потребує встановлення санкцій у разі невиконання чи неналежного виконання умов договору після смерті відчужувача.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: Закон: від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. База даних «Законодавство України». ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Цивільний кодекс України: від 16.01.2003 № 435 IV. База даних «Законодавство України». ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
3. Майданик Р. А. Спадковий договір у цивільному праві України. *Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права.* 2007. № 2 (22). С. 90–105.
4. Шама Н. П. Підстави розірвання спадкового договору. *Університетські наукові записки.* 2007. № 4. С. 223–228.

5. Про судову практику у справах про спадкування: постанова Пленуму Верховного Суду України: від 30 травня 2008 р. № 7. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08>

6. Амеліна А. С. Поняття та ознаки спадкового договору. Тези доповідей учасників наукової конференції «Актуальні питання правових реформ в Україні». *Часопис Академії адвокатури України*. 2011. № 11. URL: <http://www.aau.edu.ua/e-journal/2011-2/11aaspru.pdf>

7. Про затвердження Порядку державної реєстрації заповітів і спадкових договорів у Спадковому реєстрі: Постанова Кабінету Міністрів України: від 11 травня 2011 р. № 491. *Урядовий кур'єр*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/491-2011-%D0%BF>

8. Красицька Л. В. Переваги та ризики спадкового договору. *Проблеми цивільного права та процесу*: тези доп. учасників наук.-практ. конф., присв. світлій пам'яті О. А. Пушкіна, 19–20 трав. 2017 р.; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Харків. обласний осередок Всеукр. громад. орг. «Асоціація цивілістів України». Харків: ХНУВС, 2017. С. 102–106.

9. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: Наказ Міністерства юстиції України: від 22.02.2012 № 296/5. *База даних «Законодавство України»*. ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12>

10. Спадкове право. Практика застосування нотаріусами України / за заг. ред. В. М. Марченка. Харків: Страйд, 2012. 736 с.

REFERENCES

1. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon: vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»*. VR Ukrainy. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

2. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: vid 16.01.2003 № 435 IV. *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»*. VR Ukrainy. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

3. Maidanyk R. A. Spadkovyi dohovir u tsyvilnomu pravi Ukrainy. *Universytetski naukovyi zapysky. Chasopys Khmelnytskoho universytetu upravlinnia ta prava*. 2007. № 2 (22). S. 90–105.

4. Shama N. P. Pidstavy rozirvannia spadkovoho dohovoru. *Universytetski naukovyi zapysky*. 2007. № 4. S. 223–228.

5. Pro sudovu praktyku u spravakh pro spadkuvannia: postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy: vid 30 travnia 2008 r. № 7. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08>

6. Amelina A. S. Poniattia ta oznaky spadkovoho dohovoru. Tezy dopovidei uchasnykiv naukovoi konferentsii «Aktualni pytannia pravovykh reform v Ukraini». *Chasopys Akademii advokatury Ukrainy*. 2011. № 11. URL: <http://www.aau.edu.ua/e-journal/2011-2/11aaspru.pdf>

7. Pro zatverdzhennia Poriadku derzhavnoi reiestratsii zapovitiv i spadkovykh dohovoriv u Spadkovomu reiestri: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy: vid 11 travnia 2011 r. № 491. *Uriadovi kurier*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/491-2011-%D0%BF>

8. Krasyska L. V. Perevahy ta ryzyky spadkovoho dohovoru. *Problemy tsyvilnoho prava ta protsesu*: tezy dop. uchasnykiv nauk.-prakt. konf., prysv. svitlii pamiaty O. A. Pushkina, 19–20 trav. 2017 r. MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav; Kharkiv. oblasnyi osередok Vseukr. hromad. orh. «Asotsiatsiia tsyvilistiv Ukrainy». Kharkiv: KhNUVS, 2017. S. 102–106.

9. Pro zatverdzhennia Poriadku vchynennia notarialnykh dii notariusamy Ukrainy: Nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy: vid 22.02.2012 № 296/5. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy». VR Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12>

10. Spadkove pravo. Praktyka zastosuvannia notariusamy Ukrainy / za zah. red. V. M. Marchenka. Kharkiv: Straid, 2012. 736 s.

O. M. Obryvkina. Features of an inheritance contract: legal aspect

Due to the improvement and rapid development of social relations, the notion of «inheritance contract», previously unknown to domestic civil law, has been established. The introduction of an inheritance contract as a new institute of civil law is an innovation in national legislation and is regulated with the adoption of the Civil Code of Ukraine in 2003.

The purpose of this article is to directly understand the nature of an inheritance contract in the system of civil law institutions, to identify the problematic aspects of such a contract and how to improve an inheritance contract.

The major drawback of the legal regulation of a hereditary contract in present conditions is a control over implementation of this contract, what is due to its peculiarities. The person appointed as an alienator or a notary is not empowered to limit the powers of an acquirer – owner of property which was the subject of the inheritance contract.

In our opinion, it is necessary to ensure legislatively a principle that the acquirer when applying to a notary for canceling prohibition of alienation after death of the alienator must submit documents or other evidence to confirm the performance of his duties under the contract, and the notary is authorized to require such proof from the acquirer. Attention should also be given to imposing penalties in case of non-compliance or improper implementation of the contract after death of the alienator.

Key words: inheritance agreement, inheritance, transaction.

Стаття надійшла до редакції 16 грудня 2019 року